

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MEHMET AKİF'İN ŞİİRLERİNDE İKİ ANAHTAR KELİME: "CEHÂLET" ve "KAVMİYET"

TWO KEY WORDS IN MEHMET AKİF'S POETRY: IGNORENCE-NATIONALISM

Kemal EROL*

Öz

Yakın dönem Türk tarihinin önemli tanıklarından biri olan Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), gerek düşünce dünyası, gerekse toplumcu sanat anlayışı bakımından Türk milletinin, hatta İslâm âleminin gönülden benimsediği önemli bir şahsiyettir. Eserleri, yazıldığı dönemin canlı tutanakları; siyasi, sosyal ve iktisadî hayatına ışık tutmuş tarihi belgelerdir. Mehmet Akif'in yedi kitaplık şiir külliyatı cehâlete karşı İslâm irfanını, ihtilafa karşı ittifakı, ayrılıkçılığa karşı ittihadı, yeni beşeri sistem ve ideolojilere karşı İslâm itikadını en geniş seviyede ifade eden metinlerdir.

Mehmet Akif'in şiirleri, düşünce dünyasını aydınlatan metinlerdir. Ağırlıklı olarak cemiyet meselelerini işleyen şiirlerinde "cehalet" ve "kavmiyetçilik", Müslüman milletlerin birliğini ve gelişmesini engelleyen iki ana sebep olarak yer alır. Mehmet Akif, pozitif bilimlere açık çağdaş bir kafaya sahiptir. Ona göre bir toplum için ilk ve en büyük felaket, cehalettir. Şiirlerinde cehalet kavramının karşılığı hem bilgisizlik, hem de dini anlama ve yorumlama konusundaki yanlışlıktır. "Müspet ilimli mektepler", Mehmet Akif'in şahsiyetini besleyen en önemli kaynaklardan biridir. Akif, bir yandan cemiyet hayatında cahilliğe karşı bilim ilkesini savunurken, diğer yandan etnik kökeni ne olursa olsun İslamî inanç ve idealler etrafında kenetlenen toplulukların birliğini bozacak kavmiyetçi yaklaşım ve yapılanmalara kaştı çıkar. Zira o, İslam birliği bağlamında geniş bir toplumsal mutabakatı karşılayan "ümme" fikrini savunur; çünkü yalnızca belli bir kavmin davasını güden ulusalcı anlayışların Müslümanlar arasında bir ayrışmayı ve parçalanmayı doğuracağı düşüncesindedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Millet, Cehâlet, Kavmiyetçilik.

Abstract

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) one of the most important witness of our late history, whether with his world of thought, or socialist art and also scholar personality is an important identity adopted sincerely both in our society and for Muslim world. His works accepted as perfect treasury are the records of the time it were created. Mehmet Akif's poems are literary texts which express best Islam knowledge against illiteracy; allience against difference; agreeing against seperatism; Islam mentality against now, human and political system and ideology.

His poems are the works brightening his word of thought. In his poems, mostly handled about community issues the terms ignorance and nationalism seen as the main reasons prevent the union of Muslims and their development. Mehmet Akif Ersoy has a modern sight and he is open minded about positive sciences. For him the biggest and only disaster for society is ignorance. In his poems the response of the term ignorance is illiteracy and both misconstruction and misunderstanding of religion. Schools of positive

*Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

sciences are among the most important sources of his poems. Defending science principle against ignorance in social life, Mehmet Akif Ersoy also against nationals approach and settlements which can demolish the unity of societies clasp around the İslamic relief and aim. Yet he by defending 'muslim ummah' which corresponds public accord constructed under the Islam union, he have the intention that nationalism idea carrying case of only one nation brings isolation and national break.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Society, Ignorance, Nationalism.

Giriş

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), hayatı, kişiliği ve düşünceleri bakımından çok uyumlu bir edebî şahsiyettir. Bütün hayatı boyunca dinî, millî ve vatanî meselelere kafa yormakla geçiren Mehmet Akif, ait olduğu milletin zihninde ve gönlünde devamlı hür düşünceli ve doğrucu¹ bir fikir ve cemiyet adamı olarak güvenilir yerini korumuştur. Nitekim "Türk edebiyatında Akif kadar hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur" diyen Sezai Karakoç da, "Akif'in fikir kaynağı, bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşünce" (Karakoç, 1968: 21) olduğu görüşündedir. Kendisine has aydın duyarlılığıyla toplumsal sorunları dert edinen, bunlara İslâmî metotlarla çözüm arayan Akif, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan dönemde bağımsız şahsiyetinden ve davasından asla ödün vermemiş, yılgınlığa düşmemiş; aksine mücadele azmini hep diri tutmuştur. Gücünü, inandığı ve bağlandığı değerlerden, her türlü kirli siyaset ve beşerî ideolojiler üstü sağlam bir bilinçten alan Akif'in en büyük hassasiyeti din, millet ve vatan kavramları olmuştur. Zira din, Akif'in düşünce dünyasında merkezî bir konuma sahiptir. Çünkü ona göre insanlığın temel değerlerinin kaynağı dindir, İslâm'dır. Toplumsal barışı ve kardeşliği tesis eden, ortak değerler etrafında hayat dinamizmini ve yaşama sevincini teminat altına alan din, kavmiyetçi anlayışların ve etnik temeldeki gruplaşmaların önünde caydırıcı en büyük güçtür. Nitekim Mehmet Akif'in II. Meşrutiyet dönemi öncesi ve sonrası fikir hareketleri içinde aktif olarak bağlandığı ve savunduğu yol olan "İslamcılık", bu temelde bir rol oynamıştır.

II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı aydınların öteden beri başlattıkları fikir hareketleri,² II. Meşrutiyet döneminin temellerini atan düşünce kuruluşlarıdır. Bu döneme kadar varlığını sürdüren "Garpcılık", "Osmanlıcılık" ve "İslamcılık" gibi Tanzimat ideolojilerine II. Meşrutiyet yıllarında "Türkçülük" fikri de eklenir. Bunlardan Osmanlı toplumunun fikir hayatında Islahat Fermanı'nın neticelerinden biri olarak yer alan "Osmanlıcılık", "... Osman-ogulları ocağının etrafında din farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip muhtelif kavim ve milletlerin toplanmasından doğan içtimâî bir heyet ideolojisi"dir (Tanpınar, 1985: 152). "Osmanlıcılık" ideolojisiyle ters düşmeyen, hatta onunla daima sıcak ilişkiler içinde ortak paydada buluşan "İslamcılık", yalnızca aydın bir çevre tarafından değil, farklı kavimlere mensup geniş bir Müslüman kesimin ekseriyeti tarafından da ilgi gören bir

¹ Mehmet Akif'in kişiliği ve inancı, her türlü hayalî ve izafi unsurlardan arındırılmış somut gerçekler ve İslamî hakikatlerle müttekâmilidir. Şair, kendisi ile ilgili bu özelliğini şiirinde dile getirmektedir: "Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim, / İnan ki her ne demişsem, görüp de söylemişim, / Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek; / Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek" (Çile, s.176).

² II. Meşrutiyet dönemi fikir hareketlerinden bazıları şunlardır: İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, İhtilâlcî Askerler Cemiyeti, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Furka-i Hamiyyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsî, Adem-i Merkeziyet Cemiyeti vb kuruluşlar (Bkz: Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.3). Bunlardan 21 Mayıs 1989'da kurulan *İttihad-ı Osmanî Cemiyeti*, İmparatorluğun bünyesinde barınan bütün unsurları korumayı hedeflemiş olmakla İslamcılara en yakın olan bir kuruluş olarak tanınır. Ancak ülke sınırları dışında faaliyetlerini sürdüren ve "Yeni Osmanlılar, Genç Osmanlılar, Jön Türkler, Genç Türkler" gibi çeşitli adlarla anılan aydınlar için aynı şey söylenemez. Bunların çabaları sonucu 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı gerçekleşir ama geliştirilmek istenen düşünce Türkçülüğten başka Garpcılık ve Medeniyetçiliktir. Tanzimat döneminin ilk ideolojisi olan "Medeniyetçilik", idarî yapının bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte siyasette ve toplumsal yaşamda Batılı normlara uygun düzenlemeleri esas alan, daha fazla "garpcı" ve "garplı" olma yolundaki değişimi hedefler.

anlayıştır. Osmanlılık görüşüne yakın ama “Garpcılık” ve “Türkçülük” ideolojilerinden uzak mesafededir.

İslâmcılar ile Türkçüler arasındaki derin düşünce farkı, anı nispette hedeflerine de yansır. Zira birinde soy birliğini merkeze alan Türklük ülküsü, diğesinde İslâm birliğini öne çıkaran ümmetçilik fikri esastır. İslamcılar, II. Meşrutiyet döneminde yeryüzündeki Türkleri dil, kültür ve siyaset temelinde birleştirip kaynaştırmayı, millî şuuru tesis etmeyi ve Turancılığa varan bir siyaset izlemeyi esas alan Türkçülük görüşüne karşı Müslümanlar arasında parçalanmaya yol açabileceği gerekçesiyle ihtiyatlı davranırlar. İslâm’ı toplumsal hayata hâkim kılmak, hatta Müslüman ülkelerin birliğini oluşturmak için dinî, siyasi, sosyal ve ideolojik bir akım olarak gittikçe kuvvet kazanır. Batı’ya karşı imparatorluğun bünyesindeki İslâm unsurlarını aynı çatı altında birleştirmeyi gaye edinir. Cumhuriyet döneminde büyük ölçüde gündem kaybeden “Garpcılık” ve “Osmanlılık” fikirlerine karşı “İslamcılık” ve “Türkçülük” ideolojilerinin önemi daha da artar. Bu fikir hareketleri, savunucuları tarafından eşit ağırlıkta olmasa da edebiyatın çeşitli türlerinde büyük bir ilgiyle işlenir.³ Ramazan Kaplan’a göre, “Tanzimat’la birlikte, “dinin belirleyici ve kuşatıcı” rolü hiç olmazsa kısıtlan(mış), seküler bir anlayışın, toplumu ve hayatı yönlendiren dinamikleri devreye gir(miştir)” (Kaplan, 2005:198). Bununla birlikte II. Meşrutiyet döneminde teşekkül eden Türkçülük ideolojisi, öngördüğü ulusalcılık fikri bağlamında İslamcıların ümmet anlayışını ve Müslüman milletler arasında birliği sağlama emellerini zora sokmuştur.

II. Meşrutiyet’le birlikte oluşan serbest zeminde fikir akımlarının siyasi ve ideolojik karakter bakımından daha belirgin bir kimlik kazandığını belirten Orhan Okay, bu dönemde “İslamlaşma, ya da İttihad-ı İslam gibi kavramlarla da sıkça telaffuz edilen” İslamcılık fikrinin fazlaca ilgi gördüğünü söyler. Okay, aynı zamanda dönemin fikir ve siyasi yazılarının gündeminden düşürmediği İslamcılık akımını bu dönemde Mehmet Akif’in temsil ettiğini belirtir (Okay, 2005: 234).

Mensubu olduğu cemiyetin temel problemlerini gündeminden hiç çıkarmayan mütefekkir şahsiyet, toplumcu şair Mehmet Akif, İslamî düşünceleri dolayısıyla kavmiyetçi çevreler tarafından çoğu zaman tecrit muamelesine maruz kalmıştır. Nitekim o, gerek yaşadığı dönemde ve gerekse ölümünden sonra ne yazık ki tam olarak anlaşılammıştır.⁴ Cumhuriyet döneminin en trajik tartışmalarından biri, Mehmet Akif’in fikirleri etrafında cereyan etmiştir. Sağlığında Akif’i görmezlikten gelen basın camiası, onu ölümünden sonra maksadı aşan tartışmalarla yıpratma faaliyetini yürütmüşlerdir. Akif’in hakkında tartışılan konu, onun şiiri ve sanatı değil, itikadı ve şahsiyetidir.⁵ Çünkü onun ilmi şahsiyeti ve sanatkarlığı gibi İslamî düşünceleri de muhalifleri tarafından hazmedilebilmiş değildir.⁶ Akif’in İslamcı fikirlerinden

³ Türkçülük fikri, bu dönemde Millî Edebiyatın doğuşunu hazırlayan Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp başta olmak üzere pek çok aydın tarafından *Genç Kalemler*, *Halka Doğru*, *Türk Sözü* ve *Küçük Mecmua* gibi bu akıma hizmet eden dergilerde işlenir. Bunun yanında *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü’r-Reşâd* adlı dergiler de İslamcılık ideolojisinin savunuculuğunu yapanların yayın organları olarak hizmet görür. Bu görüşün Sait Halim Paşa, M. Şemsettin Günaltay, Şeyhülislam Kâzım Efendi ve Eşref Edip gibi şahsiyetlerin yanında en güçlü temsilcisi Mehmet Akif Ersoy’dur.

⁴ Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif’in üstün sanatçı kimliğinden ve İslamcı fikirlerinden rahatsızlık duyan çevrelerin bakış açılarına ilişkin şu ifadelerle yer vermektedir: “Hayatta da sanatta da Akif, yanlış anlaşılın adamdı: Lodos duasıyla eğlendiği için Fatih’te zındıktı. 31 Mart’a sevinmediği için itilâf ü hürriyette ittihatçıydı; İstiklâlimizin de kalmayacağını söylediği için Şişli’de softaydı. Balkan Harbi’nde medeniyete tükürdüğü için saat beş çaylarında geri adamdı. Göreneğe kızdığı için mahalle kahvesinde züppeydi. Mukaddesata inandığı için piyasada, borsada tufandan önceki adamdı. Meşrutiyet’te sokağın şuarsuz heyecanını beğenmediği için fırkalarda hürriyeti anlamayan adamdı. Nihayet Harb-i Umumi’nin mütarekesinde “İstiklâl” diye haykırdığı için Amerika mandasını isteyenlerin indinde Amerika’nın keşfolduğunu bilmeyen adamdı.” (Bkz.: Mithat Cemal Kuntay (2009). *Mehmet Akif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, İstanbul: Timaş Basımevi).

⁵ Bu konu ile ilgili bkz: “Mehmet Akif Münakaşası”, *Varlık*, C.7, S. 134, Şubat 1939, s.78.

⁶ Mehmet Akif, sahip olduğu dava ve temsil ettiği fikirler bakımından aykırı dünya görüşüne mensup Nurullah Ataç ve Şükûfe Nihal gibi kimseler tarafından “Çamur at izi kalsın” düşüncesiyle yersiz ve haksız suçlamalara ve saldırılara maruz kalmıştır. Nurullah Ataç, “Akif’in bir insan olarak kıymeti ne olursa olsun bir şair sayılması hayli zor işlerdendir. Hele onda fikir aramak fikre hürmetsizlik olur. Din şairi, din filozofu değil, mahalle kahvesi hatibi” sözleriyle Akif’i bir şair, hatta bir fikir adamı bile saymadığı gibi, “tesettür kalktı ortadan, bet bereket de kalktı” sözlerinden dolayı da irtica fikriyatı yolunda bir mürteci olarak gördüğünü göstermiştir. Aynı şekilde Şükûfe Nihal de Mehmet Akif’i

rahatsızlık duyan ulusalcı ve inkılâpçı çevreler, onu karşı oldukları itikadı ve içlerine sindiremedikleri malum tabiiyetiyle Türklüğe yabancı göstererek gözden düşürmek istemişlerdir. Hatta Türk kavmini hedef almış gibi gösterip dışladıkları Mehmet Akif'i karalama kampanyasına dönemin bazı yayın organları da katılmıştır. Bu maksada hizmet eden dönemin bir kısım neşriyatının anlayışına göre "Akif, köhnemiş medrese zihniyetinin temsilcisi olarak inkılâp Türkiye'sinde söyleyecek sözü kalmamış mürteci bir şairdir" (Can, 2012: 49).⁷ Oysa şairlik yönü öne çıktığından mütefekkir kimliği ikinci planda kalan Mehmet Akif, hakikatte idealist bir İslâm düşünürüdür.

Mehmet Akif, inandığı hakikatleri söylemekten ve yazmaktan çekinmeyecek kadar cesurdur; zira en zor şartlarda bile sözünü ve sanatını kendi davasını ifade etmede bir araç olarak kullanmaktan imtina etmemiştir. Millî ve manevî hassasiyetlere kayıtsız bir tutum içindeki garpçı ve modernist kesimler ile İslam birliği düşüncesini millî hedeflerin önünde engel gören ulusalcıların asıl rahatsızlığı, Akif'in bu şahsî mizacı ve İslamcı anlayışdır.⁸ Zira o, inandığı değerlerden yalnızca söz etmekle kalmamış, aynı zamanda bu değerleri yüceltmeye ve cemiyet hayatına sokmaya çalışmıştır. Bu bakımdan o, şahsî hesaplarla tutunma gayreti içinde basit emellerin adamı değil; gerçekleri kendi yaşamında tatbik ederken de ağır bedellerle katlanan büyük bir dava adamıdır. Zira Mehmet Akif'e göre yaşam, vurdumduymaz fikir fukarası insanların nazarında ancak bir eğlenceden ibarettir. Oysa Müslüman olmak, sorumluluk taşımayı gerektirir. Nitekim bir şiirinde bu iki zıt kutuplu kesimin yaşamlarına dikkat çeker. Şiirde "gamsız insanlar(in) eğlence(si)", "yüreği hisli (kimselerin) işkence(si)" birlikte ele alınır:

"Gamsız insanlara eğlence gelirmiş yaşamak;

Yüreğin hisli mi işkencedesin tâli'e bak!"(s.375)⁹

Mehmet Akif'in düşünce dünyasında din ve millet kavramları, merkezî bir konuma sahiptir. Şiirlerinde¹⁰ şahsî duygu, tecrübe ve heyecanların yerini toplumsal değerler ve cemiyet meselelerine ait fikirler alır. Bu bağlamda onun heyecanı basit, ham veya sığ olmaktan uzaktır. Şiirlerinin hemen tamamına nüfuz eden fikirler, sağlam temellere dayanan bir şuurun ve insan eksenli bir duyuş ve düşünüşün ürünüdür. Şairin hissettiği acılar da yine üst seviyede gelişmiş duyarlılığından, güçlü anlama ve kavrama yeteneğinden gelir. Çünkü o, yalnız "hal" de değil, tarihsel süreçte 'geçmiş'in mevcut zaman ile kesiştiği noktada yaşar ve geleceğe de bu bilinçle yön verme çabasındadır. Bu bağlamda onun şiirleri ile fikirleri bölünmez bir bütündür.

Mehmet Akif'in şiirleri ve fikirlerinin özünde İslam dünyasına, cehalete karşı mücadele ederek aydınlanma ve etnik ayrılıkçı düşüncüyü mahkûm ederek birlikte kardeşçe yaşama çağrısı mevcuttur. Bu çağrı, Akif'in gerçek kimliğini ve fikirlerini bir ayna gibi net olarak

"Müslümanlıkta anasır mı olurmuş ne gezer / Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber" dizesini örnek göstererek, "Bize on dört asır evvelki ihtiyaçların yarattığı rejimlerden bahseden skolastik bir kafa... Böyle bir kafanın milliyetçilikle zerze kadar ilgisi olamaz" sözleriyle onu Türk kavmini hedef almış gibi suçlamıştır. Mehmet Akif, bunlar gibi kendisini eleştiren modernist ve ulusalcıların dışında İstiklâl Marşı'nda "*Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl*" dediği için bu kez sevenleri tarafından milliyetçi, şoven, hatta ırkçı olarak nitelendirilmiş; Çanakkale Destanı'ndaki "*Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi*" dizesinde işgalci güçlere karşı savaşan askerleri Bedir'de şehit düşen Ashab-ı Kiram mertebesine yükselttiği, dolayısıyla sahabeyi küçümsediği gerekçesiyle suçlanmıştır.

⁷ Bu konu ile ilgili ayrıca bkz: Hüsamettin Bozok, "Ezelî Zıddiyet", *Yeni Adam*, S.287, Haziran 1940, s.6.

⁸ Garpcılık ve Garp medeniyeti, Mehmet Akif'in gözü önünde "*tek dişi kalmış canavar*" olarak kilisesi ile, misyoneri ile, ordusu ile birlikte yürüyen emperyalizmdir. O, bunu bir ehl-i salip davası şeklinde tasavvur etmiştir. (Ertem, 2012: 147). Bu yüzden onun karşısında Tevfik Fikret, Rıza Tevfik ve Abdullah Cevdet gibi kozmopolit Tanzimatçıların hayatı vardır. *Sebilü'r-Reşâd* şairinin barışık olmadığı çevre, bu Batılı çizgideki modernistlerle sınırlı değildir. Onun kavgalı olduğu başka bir cephe de fikir dünyasını Ziya Gökalp'in hazırladığı Türkçüler olmuştur. Bütün bunlara karşı mücadele ederken Akif, istikbâlin kendisine daha fazla bir şey vaat etmediğinin, duyduğu ıstırapların kendisinden sonra gelecek inanmış kuşaklara kaldığının farkındadır. İlimi ve irfanıyla mücehhez bir neslin yetişmesi bağlamındaki çağrısı da buna dayanır.

⁹ Çalışmada geçen manzum metinler, *Safahat*'in bu baskısından iktibas edilmiş ve sayfa numaraları da bu baskıya göre verilmiştir: (Mehmet Akif Ersoy (1984). *Safahat*, (Tertip: Ömer Rıza Doğrul, Bsk:18), İstanbul: İnkılâp Yayınevi).

¹⁰ Mehmet Akif'in Şiirleri, *Safahat*, *Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Asım, Gölgeleer* adlı şiir kitaplarında yer alır.

yansıtan şiirlerinde “cehâlet” ve “kavmiyet” olmak üzere iki anahtar kelime üzerinden yürütülmektedir. Zira bu kavramlar, Şark-İslâm dünyasında arzu edilen gelişmenin ve kalkınmanın önünde engel teşkil eden iki büyük sorunu ifade etmesi bakımından önemlidir.

Cehâlet

‘Cehâlet’ kavramı, TDK’nin hazırladığı *Türkçe Sözlük*’te (2005) ve Ferit Develioğlu’nun *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’inde (1986) “bilmezlik, bilgisizlik; ilimden ve her nevi müspet mâlûmattan habersiz olma hâli, cahillik” gibi birbirine yakın ifadelerle tanımlanır. Ancak bu kavram, Mehmet Akif’in düşünce dünyasında “hem bilgisizlik anlamında hem de dini yanlış anlama ve yanlış yorumlama” (Çetin, 2006: 60) şeklinde anlam kazanır.

Mehmet Akif’e göre, İslâm toplumunun Batı karşısındaki mağlubiyeti, kavmiyetçi fikir saplantısından, İslamî esaslara bağlılık temelindeki zaaflarından, çalışma ve üretme yolundaki eksikliğinden gelir. “Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete ram ol / Doğru yol varsa budur, bilmem başka çıkar yol” sözlerinden de kastettiği şey budur. Zira o, atâlete karşı sa’yı, yanlış tevekküle karşı tedbiri, cehâlete karşı maarifi, ihtilafa karşı ittihâdı, ye’s’e karşı ümidi, medeniyete karşı insaniyeti, kozmopolit ahlâka karşı yaratılışın hakiki gayesini ve İslâm kültürünü, gelişip kalkınma sürecinde yabancılaşma riskine karşı yerli kalma bilincini telkin eder. Mehmet Akif, *Safahat*’ın “Asım” bölümünde aidiyetlerine bağlı idealist Müslüman gençliği Asım’ın şahsında ortaya koyar ve toplumun bünyesini sarsan “cehalet” hastalığını “ma’rifet ve fazilet gibi iki kudret”le tedavi etmenin gereğine işaret eder:

“Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım,

Ma’rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.

(...)

Ma’rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,

Tek fazilette teâlî edemez, za’fa düşer.

(...)

Şimdi, Âsım, bana müfrid de, ne istersen de,

Ma’rifetten de cüdâ Şark, faziletten de.” (s.442)

Mehmet Akif’e göre, “Şark dünyası, yani İslâm âlemi, marifet ve fazilet temellerinden koptuğu için geri kalmış, Batı’nın açık pazarı olmuştur. Hâlbuki devir, ilim devridir. Gökler uyanık, yer uyanıkken İslâm âlemi uyuklamak maskaralığı içinde kalmıştır” (Bâkiler, 2006: 51). Akif’in bu yöndeki düşünceleri, İslâm toplumu için asıl belânın cehalet olduğuna vurgu yapar. Zira ona göre cehalet, eğitim olmadan çaresi bulunamayacak bir derttir ve her türlü “felâketin başı”dır:

“Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;

Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.

Ne Kürd elifbayı sökmüş, ne Türk okur, ne Arap;

Ne Çerkes’in, ne Laz’ın var bakın, elinde kitap!

Hülâsa milletin efrâdı bilgiden mahrum.

Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: zaman-ı ulûm” (s.281).

Mehmet Akif’e göre İslâm toplumunun asıl çıkmazı gelenek göreneklerini sorgulamadan onlara bilinçsizce tabi olmaktan, asırlar boyu süregelen tabulardan kopamamasıdır. Bütün İslâm memleketlerinde olduğu gibi Çin’de ve Mançurya’daki dindarlarda da babadan dededen kalma alışkanlıklara körü körüne bağlılık vardır:

“Çin’de Mançurya’da din bir görenek, başka değil.

Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.
Acaba meyl-i teâli ne demek onlarca?
"Böyle gördük dedemizden" sesi milyonlarca
Kafadan aynı tehevürle bakarsın, çıkıyor!
Arş-ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor
Görenek hem yalnız Çin'de mi salgın? Nerde?
Hep musâb, âlem-i İslâm o devâsız derde.
Getirin Mağrib-i Aksa'daki bir Müslümanı;
Bir de Çin Sûrunun altında uzanmış yatanı;
Dinleyin her birinin rûhunu: Mutlak gelecek
"Böyle gördük dedemizden" sesi titrek titrek" (s.169)

Mehmet Akif, İslam memleketlerinin geçmişte içinde bulunduğu vahim durumun gelinen mevcut dönemde de pek değişmediğini, 1913-1914 yıllarında yayımlanan *Fatih Kürsüsü*'nde adlı eserinde dile getirir. Akif'e göre Müslüman milletin Batılı toplumlar arasındaki yeri, adeta "dilenci mevkii"dir (s.267). Zira toplum, İslam'ın telkin ettiği iman, vatan, hiss-i hamiyet, şan, şeref gibi mukaddes değerlerinden uzaklaşmış; tembelliğin yarattığı geri kalmışlık içinde hurafelerle meşgul "cenazeden farkı olmayan canlar"dan ibaret "zavallı (bir) millet" haline gelmiştir:

"Cenâzeden o kadar farkı olmayan canlar;
Damarda seyri belirsiz, irinleşen kanlar;
Sürünmeler, geberip gitmeler, rezâletler
...
Dilencilikle yaşar derbeder hükümetler;
Esaretiyle mübahâ zavallı milletler;
Harabeler; çamur evler; çamurdan insanlar;
Ekilmemiş koca yerler, biçilmiş ormanlar,
...
Hurafeler; üfürükler; düğüm düğüm bağlar;
Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar...
Atâletin o mülevves teressübâtı bütün
Nümune işte biziz... Görmek isteyen görsün!
Bakın da hâline ibret alın şu memleketin!
Nasıldın ey koca millet? Ne oldu âkıbetin?" (s.265)

Mehmet Akif'in hemen bütün şiirleri, şairin mensubu olduğu milletin sevinç ve acılarının mısralarla seslendirilişidir. Bu metinde tembellik ve cehaletin kontrol altına aldığı ve yönettiği bir toplumsal yaşam resmedilmiştir. Resmin ana teması cehalettir. Cemiyet hayatında bir çeşit "körlük" olarak yer alan cehalet, şaire göre İslam âleminin başarısızlığında ve geri kalmışlığında en etkin sebeplerden biridir. Bilgisizliğin bu dönem Osmanlı toplumunun hayatına girmesi nedensiz değildir. Zira Osmanlı'nın ilk dönemlerinde büyük âlimler yetiştiren medrese kurumu, zamanla zayıfladığı için işlevsiz kalmıştır. Sonradan yetişen âlimler topluma ışık tutacak, onları doğru yönlendirecek kadar öğretici olamamışlardır. Akif, cahil bir toplumsal

yapının oluşmasında bu dönemde ortaya çıkan bilgide ve iletişimde yetersiz din adamlarını da sorumlu tutmaktadır. "Süleymaniye Kürsüsünde", "Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden / Çekecek memleketin hâli ne olmaz? Düşünün!" sözleri, bu kesime bir reddiyedir. Çünkü onlar, İslam dininin pozitif bilimlere olumlu bakış açısının da farkında değillerdir. Nitekim Akif'e göre "Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış; / Rûh-i İslam'ı telâkkileri gâyet yanlış. / Sanıyorlar ki: terakkiye tahammül edemez; / Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez." (s.185). Keza Akif'in "Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün? / Çünkü efkâr-ı umûmiyye, aleyhinde bütün" (s.183) derken de sorumlu tuttuğu kesim, yine aynı din adamları ve aydınlar olmuştur. "İlim ve sanatın milliyeti olmaz" diyen Mehmet Akif, dünyanın neresinde olursa olsun müspet ilimlere ulaşmanın, çağın bilimsel gelişmelerini takip etmenin önemini vurgular. Zira Akif'e göre insanın ilk görevi cehalet karanlığından çıkıp irfan aydınlığına yükselmek olmalıdır. Nitekim Orhan Okay, Akif'in "yeryüzünü imar edip düzene kavuşturmak üzere yaratılan insanoğluna bu temel görevini hatırlat(tığı)"nı ve onun "Batı'nın ulaştığı ilim ve tekniği elde etmenin İslâm irfanının bir gereği olduğu" (Okay, 2005: 234) görüşünü belirtir. Akif, böyle düşünürken toplumun kendi "mâhiyet-i rûhiyye"sini "kılavuz" edinmesinin icabına, yani öz değerlerinden kopmadan ilerlemenin gerekliliğine de işaret eder:

*"Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü, milliyeti yok san'atın, ilmin yalnız,
İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:
Bütün edvâr-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.
Çünkü, beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz."(s.187).*

Mehmet Akif, bu metinde okuyucusuna başarıyı sağlam bir eğitimde, inançta, özgüven ve çalışkanlıkta araması gerektiğini tavsiye eder. Ancak bunun için önce bir rehber, kendisini doğru yönlendirecek bir kılavuz edinmesi gerekir; o da gerçek anlamda yetişmiş "ulemâ" sınıfı olmalıdır. Akif, Avrupa'ya ilim edinmesi için gönderdiği, hayalindeki ideal nesli temsil eden Âsım'a "Halka yol gösterecek bir kılavuz var: Ulemâ / Kalanın hepsi de boş" der. Bu sözlerle İslâm âleminin pozitif ilimlere olan ihtiyacı ve şairin bu ihtiyacın mutlaka karşılanması gerektiğine ilişkin inancı vurgulanmıştır. Söz konusu ihtiyacın karşılanması, Akif'in ifadesiyle bir "muallim ordusu" nun yetişmesine bağlıdır. Ancak şaire göre, kendi toplumuna yararlı olabilmesi için iyi yetişmiş bir muallimin ölçüleri bellidir. İnsanın iyi bir öğretici olabilmesi için evvela "iman, edep, liyakat ve vicdan" diye dört mühim vasfı haiz olmalıdır: "Muallim diye olmak gerektir imanlı; / Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı. / Bu dördü olmadan olmaz: Vazife, çünkü, büyük" (s.281).

Mehmet Akif, şiirlerinde hakikatin anlaşılması için bazen zıt kutuplardan, bu yöndeki karşılaştırmalardan da yararlanır. Fitratın adaletinde bilgi edinmek ve ilerlemek için çalışmayanları kayırmak gibi bir istisnanın olmadığını belirten şair, ilahi kanunun hayata hakkı olanları tanıdığını, tembellikten veya cehaletten kaynaklı geri kalmışları da bir bir ortadan kaldırdığını ifade eder. Zira "Bekaayı gâye sayanlar koşup ilerlemede; / Yolunda zahmeti rahmet bilip müzâhemedede." sözleriyle fenlerin, sanatların, "ilme tecelli eden hakikatler(in)" peşinde koşturan milletlerin ilerlemişliğine karşın, Doğu toplumunun rahatına düşkün anlayışını ve bunun sonucu olan geri kalmışlığını eleştirir. Geri kalmış toplumların karşısına, örnek olsun diye her bakımdan ileri teknolojiyle mücehhez çalışkan toplumları koyar. Akif, bunu yaparken aynı zamanda okuyucuyu düşündürmek / uyandırmak için mütefekkir geçinen çevrelerin "sa'y" den çok "taklid"i öne çıkaran anlayışlarını da eleştirir:

"Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kerre:

Havaya hükmediyor, kaani' olmuyor yere.

Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin: Ne geri.

Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!" (s.264).

Bu manzumede çağın sunduğu fen ve teknolojik imkânlar ile sosyo-ekonomik alandaki gelişmişlik düzeyi bakımından Doğu ile Batı'yı karşılaştıran Akif, Şark dünyasının / İslâm âleminin geleceğine ilişkin ciddi kaygılar taşıdığını belirtmektedir. Şair, İslam toplumundan gelişmek için taklit etmeyi değil, öz üretim gücünü ortaya koymasını istemektedir. "İçtimaî, edebî, hâsılı, her meselede / Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde" veya "Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o belâ / Bütün esbâb-ı terakkimize engel hâlâ!" (s.182) diyen "mütefekkir geçinen" gençlerin yaklaşımlarını bir 'özgüven sorunu' ve 'taklitçi anlayış' olarak yorumlar. Nitekim bu dönemde kimi çevreler, "İslam'ı, terakkiye tahammülü olmayan bir din" olarak tanıtmaya ve bu yönde bir algı oluşturma çabasında. "Avam" kesim, bu çabadan etkilenmiş ve "efkâr-ı umumî" den biri olarak ifade edilen "Bu fesadın başı hep fen okumaktır" fikrine inanmış görünmektedir. Oysa bu fikir, cühelânın ürettiği beyhude bir fikirdir. Mehmet Akif, bu yüzdendir ki, türlü toplumsal gelişmenin ve kalkınmanın önünde en büyük engel olarak "cehâlet"i görmektedir. Çünkü şair, "Hissi yok, fikri bozuk, azmi dersin: Meflûç!" (s.409) insanlar istemez. Ona göre insan önce öğrenmeli, kendini tanımalı ve sonra da geleceği için gayret etmelidir. Akif'in bu bağlamda aradığı ideal insan tipi, *Safahat'*ın altıncı kitabı *Asım'*da ahlaklı, dürüst, çalışkan, bilgili, vatan ve millet sevgisiyle dolu, her türlü ırkçılığa karşı, Allah rızasını kazanmış dindar bir kimlik olarak tasvir edilir. Akif, bir toplum için cehaletin nasıl bir düşman, çalışıp öğrenmenin de ne derece gerekli olduğunu "Vaiz Kürsüde" adlı şiirinde "Bekaa'yı hak tanıyan, sa'y'i bir vazife bilir; / Çalış, çalış ki, bekaa sa'y olursa hak edilir." (s.253) dizesiyle dile getirir. Pek çok şiirinde geçen "çemenzâr-ı terakkî", "esbâb-ı terakkî", "edvâr-ı terakkî", ve "seyr-i tekâmül" terkipleri, Akif'in ilme ve irfana olan inancını belirten göstergelerdir. Ona göre asıl insan, marifet sahibi, yani, çağın bilim ve tekniği ile donatılmış faziletli insandır. Fazilet ise dindarlık, vatanperverlik, doğruluk, çalışkanlıktır; hürriyete, hakka ve eşitliğe inançtır" (Türker-Küyel, 1990: 40-41). Bu inancını kaybettiği dönemlerde toplumu uyarmayı ihmal etmeyen Akif, kendisinden bekleneni yaptığında da topluma hak ettiği övgüyü yağdırmaktan da geri kalmamıştır. "Bülbül"deki hüznü "İstiklâl Marşı"nda millî coşkuya dönüştüren şairin tavrı buna açık bir örnektir.

Kavmiyet(çilik)

Arapça, "kavm" kökünden gelen "kavmiyet", Ferit Develioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lügat'*inde (1986) "Şu veya bu kavimden olma hali"; TDK'nin hazırladığı *Türkçe Sözlük'*te (2005) ise, "Bir kavmin kendine özgü özellikleri, bir kimsenin bağlı olduğu kavme göre durumu, kavme bağlılık" ifadeleriyle yer almaktadır. Sosyal ve siyasal zeminde ideolojik bir davaya dönüşerek farklı bir niteliğe bürünebilen bu kavram, kavmiyetçilik fikri ekseninde insanlığın ortak değerlerini hiçe sayan bir sapkınlığı ifade eder.

İslam'da düzeltilmesi emredilen bu sapkınlık, insanlar arasında nesil, renk, dil, milliyet taassubuna girilerek birilerini "kendinden ve üstün" görmek; ya da "başkasından ve aşağı" kabul etmek gibi herhangi bir ahlak, akıl ve mantık temeline dayanmayan fikrî sapkınlıktır. Şeytanî cehâlet, insanlar arasında zulüm ve düşmanlığı doğuracak duygulara -birbirine karşı üstünlük taslama ve nefret duyma- zemin hazırlar. Neticede 'kendinden' ve 'yabancı' diye yapılan ayırımlar, beraberinde kendinden olana sevgi, yakınlık ve yardımlaşma; yabancıya da nefret, husumet, aşağılıkla hatta zulüm ve işkence gibi insanlık dışı kötü tutum ve muameleyi getirmiştir. Dahası bir kavim, kendi varlığını ve geleceğini bir başka kavmi imha ve dolayısıyla yokluğu üzerine inşa etmeye kadar gidebilmiştir. Çağımızda bunun yaşanmış örneklerine çokça rastlanmaktadır. Örneğin ırk taassubu konusunda ileri bir düzeyde yer alan Yahudiler, İsrailoğullarını Allah'ın seçkin kulları kabul etmiştir. "Hinduların kast sistemini bu ayırım döllendirmiştir. Bu yüzden Brahmanların üstünlüğü kurulmuş, yüksek tabakadan olanlar karşısında diğer bütün insanlar aşağı ve pis kabul edilmiştir ve paryalar zillet ve rezaletin çukurlarına atılmışlardır." (Mevdudi, 1996: 459). Bunun gibi Afrika ve Amerika'da siyah beyaz

ayırımı da zülüm ve işkencenin en dehşetlisini tarih sayfasına taşımıştır. Güçlü milletler zayıf olanlar üzerinde hâkimiyet kurarak kendinden saymadıkları ırkların can, mal ve namuslarını kendilerine mubah görmüşler; onları kültürel olarak asimile etmek suretiyle tarih sahnesinden silme girişiminde bulunmuş, direnenleri de soy kırımından geçirmişlerdir. Nazi Almanyası'nda Germen ırkının üstünlüğü düşüncesinin II. Dünya Savaşı'nda ulaştığı vahşetin bütün boyutlarını gözler önüne sermiştir.

İslam ve Kavmiyetçilik

Kavmiyetçilik, insanlığın öteden beri zihninde barındırdığı potansiyel bir güçtür. Kavmiyetçiliğin, uygulama fırsatını bulduğunda nasıl bir vahşet ve sapkınlık hâli olduğu, tarihin çeşitli dönemlerindeki örnekleriyle sabittir. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Müslümanların birlik ve beraberliğini bozan kavmiyetçiliği yasakladığını bildirdiği gibi, O'nun resulü Hz. Muhammed de pek çok Hadis-i Şerif'inde reddettiğini buyurmuştur. On dört asır evvel İslamiyet'in gelişiyile birlikte nazil olan bir ayet, kavim gerçeği ile ilgilidir: "Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. Hiç şüphesiz, Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız, takvaca en ileride olanınızdır. Hiç şüphe yok, Allah bilendir, haber alandır." (Hucurât: 13).¹¹ Bütün insanlara açık bir hitabın bulunduğu bu ayette, kavimler halinde yaratılmış olmanın gayesi ve kavimler arası ilişkilerde bakış açısının ne olması gerektiğine ilişkin bir emir ile kavmiyetçilik temelindeki düşünce ve eylemlere karşı uyarı yer almaktadır.

İslam dini, konu ile ilgili verdiği mesajlara uygun olarak insanlar arasında renk, dil, ırk, kültür, vatan ve millet farkı gözetmeksizin bir uhuvvet anlayışının inşa edilmesini emreder. Bu ayetten başka pek çok Hadis-i Şerif'e¹² göre de kardeşlikte ayrımcılığın, üstünlük ve aşağılık fikri anlamında bir düşünsel iddianın ya da taassubun izi yoktur. Etnik kökeni ne olursa olsun, herkes eşit haklara sahiptir. İslam toplumunda birlik ve beraberlik düşüncesinin çok önemsenmesi, bu nedenledir. Nitekim İslam, yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağılmış kavimleri ortak değerler etrafında birleştirerek tek bir "millet" çatısı altında "ümme" yapmıştır. Zira

¹¹ Allah, bu ayetle insanlığı üç temel gerçek konusunda aydınlatmaktadır: Birincisi, bütün insanların aslı birdir; zira anne babası Adem ve Havva'dır. Allah bütün insanları aynı maddeden yaratmıştır. Zira ilk insan çiftleri çok olup farklı coğrafyalarda değişik topluluklar meydana getirmiş değildir. İkinci gerçek ise, bir olmasına rağmen insanların yaradılış icabı soylara ve kabilelere ayrılmış olmasıdır. Yeryüzünün her yerinde bir tek aile olmayacağına göre farklı soy ve milletlerin olması kaçınılmazdır. Buna göre İnsanlar arasında renk, şekil, dil ve kültür farklılıklarının olması tabiidir. Ancak İslam dini, bu farklılıkları saygı duyulacak bir hüküm olarak bildirmekle birlikte; milletler arasında "üstün soylu zümre", "aşağı millet", "adi soy", veya "ikinci sınıf insan" gibi sıfatları reddeder. Bir ırkın diğer bir ırka karşı kendini üstün sayma düşüncesini yasaklar. Bununla birlikte sülale, soy veya kabilelerin birbirlerini olduğu gibi tanıyıp kabullenmeleri, inananların kardeş olduğu ilkesinden hareketle unsurların birleşerek ortak bir millet ve cemiyet hayatı kurmaları gerektiğini; böylece karşılaştıkları engelleri dayanışma ve yardımlaşma yoluyla aşmalarının mümkün olduğunu haber verir. Ayetin yansıttığı üçüncü gerçeklik ise, bütün insanların yaradılış itibarıyla eşit olduğu ancak aralarında yalnızca fazilet ve ahlâki üstünlük (Allah'tan sakınma, kötülüklerden kaçınma, doğru ve dürüst davranma) bakımından bir farktan söz edilebileceğidir. Buna göre insanların rengi, soyu, aidiyeti ve memleketinin sorgulanması mümkün değildir. (Daha geniş bilgi için bkz: Ebu'l Al'a Mevdudi (1996). *Tefhimmu'l Ku'an*, C.5, Bsk: 2, İnsan Yay., İstanbul, s. 458-462).

¹² Hazret-i Muhammed (s.a)'in çeşitli hutbe ve sohbetlerinde kavmiyetçilikle mücadele ettiği; bilhassa Veda Hutbesi'nde bu konuyu ashabının dikkatine hassasiyetle sunduğu bilinmektedir: "Ey nâs, Rabbiniz birdir. Hepiniz, Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise, topraktır. Allah indinde en şerefli olanınız, takvaca en ileri olanınızdır. Arab'ın Arab olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arab olmayanın da Arab üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyahın beyaz üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvâ iledir. Şüphesiz ki Allah katında en değerliniz Allah'tan en çok sakmanızdır." (Beyhaki). Başka bir Hadis-i Şerif'te "İnsanlar babaları ve dedeleri ile öğünmekten vazgeçsinler. Çünkü onlar Allah nazarında küçük bir karıncadan daha değersizdirler." (Bezzar) (Akt: Ebu'l Al'a Mevdudi, *Tefhimmu'l Ku'an*, C.5, Bsk: 2, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 458-462). Ayrıca bu konuya değinen bazı hadisler de ırkçılığa karşı aynı hassasiyeti taşımaktadır: "Asabiyet (kavmiyetçilik) dâvasına kalkan, onu yaymaya çalışan, bu dâva yolunda mücadeleye girişen bizden değildir." (Ebû Dâvud, Edeb 112); "Kavmiyet dâvasına çağırın, bizden değildir. Kavmiyet uğruna savaşan da bizden değildir. Keza kavmiyet dâvası üzerine ölen de bizden değildir"; "Zülüm ve haksızlıkta kavmine yardıma kalkışan kişi, kuyuya düşmüş deveyi kuyruğundan tutup çıkarmaya çalışan gibidir." (Ebû Dâvud, Edeb 113, 121, Hadis No: 5117); İslâm, câhiliyetten kalma ırkçılık ve kabilecilği ortadan kaldırmıştır ..." [Buhârî, Ahkâm: 4]

Akif'in şiirlerinde İslam'ın bu bağlamdaki davasını özetleyen kelimelerden biri de "ümme't"tir.¹³

Mehmet Akif'in Düşünce Dünyasında Kavmiyetçilik

"Kavmiyet" kavramı, Mehmet Akif'in manzum metinlerinde etnik anlamda ırkçılık düşüncesini ifade eden "kavmiyetçilik", yani belli bir ırk üzerinden yürütülen siyasal ve ideolojik düşünce anlamını yüklenmektedir. Şairin bu konudaki referansı da yine ayet ve hadislerden oluşan İslamî hükümlerdir. Zira İslam camiasında da ırkçılık, bilhassa İslâmî uhuvvet ve ittihadın en büyük düşmanı olduğu savından hareketle zararlı bulunmuştur. Kurtarıcı bir hayat felsefesi olarak inanılan Kur'anî hükümlerin samimi savunucularından Mehmet Akif'in bu meseleye ilişkin düşüncesi de zikredilen kaynaklardan beslenerek biçimlenir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'nın "Hasta Adam" diye nitelendirdiği imparatorluğun siyasal bir buhran ve bunalıma düşmüş olması, Mehmet Akif'in düşünce dünyasını etkileyen önemli bir durumdur. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüz kalmaya başlaması, ülkeyi parçalamak isteyen dış güçler için bir fırsat olmuştur. Bununla birlikte XIX. yüzyılda sadece Osmanlı Devleti değil, bir bütün olarak İslâm dünyası siyasal, iktisadî ve manevî bir buhranın içindedir. Bu dönemde Rönesans ve reform hareketleri dolayısıyla Batı, büyük ölçüde dinin hâkimiyetinden çıkarak sanayi devrimini başlatır, fen ve teknolojide Şark dünyasına büyük üstünlük sağlar. Batı karşısında her bakımdan büyük mağlubiyetler¹⁴ yaşayan İslâm dünyasında ise, parçalanmalar ve gerilemeler yaşanır. Gittikçe yaygınlık kazanan siyasal ve sosyal çalkantılara ayrıca ümmet içinde ayrılıkçılık fikri, bölünme ve parçalanma hareketi de eklenince durum daha da vahim bir hal alır. Bu dönemde oluşan koşullar, Gayri Müslimlerin himaye edilmelerine ve Osmanlıdan farklı bir millet olarak ayrılmalarına zemin hazırlar. Müslüman olup da Türk olmayan kavimlerin çeşitli gazete ve basın yoluyla yaptıkları etnik odaklı propagandalar, birlikte yaşamakta olan İslam cemiyetinin parçalanmasını hızlandırır. Başta Araplar ve Arnavutlar olmak üzere bazı Müslüman kavimlerin ayrılma gayretleri karşısında yine Mehmet Akif vardır. Akif'i yakından tanıyan şair ve edip Süleyman Nazif, *Mehmed Akif* (1924) adlı eserinde konu ile ilgili şu malumatı vermektedir: "Beride Türkçülük fikri henüz tebellür etmeden, ötede Arnavut milliyet cereyânı bu muazzam hey'et-i ictimaiyyenin temellerini oymaya başlamıştı. Tehlikeyi en evvel görenlerden biri ve en evvel vâveylâ-yı ikâz koparan dindaş, ırkdaş, vatandaş, *Hakkın Sesleri* şâiri oldu" (1994: s. 69).

Kavmiyetçi anlayışların, ayrılıkçı çabaların Balkanlardan başlayarak İslam coğrafyasına ve Müslümanların yüreğine düşürdüğü yakıcı ateşin etkisi, Türk edebiyat tarihinde en üst seviyede Mehmet Akif'in şiirlerinde yankısını bulur. Arnavut kökenli Müslümanlardan olan Akif, her biri İslam ümmetinin bir unsuru olan Müslüman halkları birlik olmaya çağırırken, Batı medeniyetinin İslam milletine "diş bile(diğini)"; "evvela parçalamak, sonra da yutmak" istediğini ifade eder. Nitekim isyan hareketini organize eden "Başkim"çilerin etkisinde ulusal bağımsızlık mücadelesini vererek Osmanlıdan ayrılmayı planlayan milliyetçi Arnavutların birçoğu, bu faaliyetlerinden dolayı Mehmet Akif'i öfkelenendirir. Akif, ayrılık yolunda "şûrîde siyâset" in ve "fâsîd dâva"nın içinde olduğunu öne sürdüğü Arnavutları söz konusu tehlikeli girişime karşı uyarır. Hayatı boyunca belki de ilk kez hangi kavimden olduğunu, "Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum.. / Başka bir şey diyemem: İşte perişan yurdum!.."(s.206) dizesiyle duyuran Akif, farklı bir kavme ait olmanın doğal olduğunu, ancak bunun ayrılıkçı olmayı gerektirmediğini vurgular:

¹³ Mehmet Akif'in pek çok şiirinde sözünü ettiği "İttihad-ı İslâm" anlayışı da budur.

¹⁴ Şark dünyası ve İslâm âleminin Batı karşısındaki yenilgisi 18. yüzyıldan başlar. İngilizlerin Bengal'a hâkim olmaları (1757), Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı'da ağır bir mağlubiyetin yaşanması, Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798), yine İngilizlerin kendi hâkimiyetine aldıkları Hint-Pakistan alt kıtasında yaşayan Müslümanlara Batılı kanunları tatbik etmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin Fransız hukuku etkisinde istekli olarak önce ticaret hukukunu (1850), ardından da ceza hukukunu (1958) düzenlemeye gitmesi gibi bir dizi olay ve faaliyet sıralanabilir.

“... ”

O hâlde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz!

Bu ayrılık da neden? Bir değil mi her şeyiniz?

Ne fırka herzesi, lâzım, ne derd-i kavmiyet;

Bizim diyânete sığmaz sekiz, dokuz millet!” (s.284)

“Rumeli’nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri” başlıklı yazısında “Bir milletin yaşadığı büyük facialar(ın) edebî eserlerine canlı bir biçimde yansı(dığına)” dikkat çeken Mehmet Güneş, *Hakkın Sesleri* şairi Mehmet Akif’in, “Rumeli topraklarının kaybedilmesinde Arnavut milliyetçileriyle, İttihat ve Terakki mensuplarının ihmal, hurs ve bilinçsizliğinin etkili olduğu”na (Güneş, 20011: 187) inandığını söyler. Başta Arnavutluk olmak üzere Balkan topraklarında ayrılıkçı ulusal emellerin yol açtığı trajedi karşısında Akif’in öfkesi de elemi kadar büyüktür. Babasının doğduğu bu toprakların yangın yerine dönüşmesi karşısında gösterdiği tepkiyi Süleyman Nazif “imdat sayhasıyla, ahret âlemini ayaklanmaya davet ediyordu” (Süleyman Nazif, 1994: 68) sözleriyle belirtir. Nitekim Arnavut milliyetçilerinin ayrılma ihtirasları karşısında isyan eşiğine gelen Akif, mezarı başında ırkçılık fikrinin yarattığı vahşetten haber verdiği babasından meseleye diriler gibi kayıtsız kalmayıp imdada yetişmesini ister:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,

Bak, nasıl doğranıyor?.. Kalk, baba, kabrinden kalk!..

Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...

Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müthiş!

...

O ne yangın ki, ocak kalmadı söndürmediği!

O ne tûfan ki, yakıp yıktı bütün vadiyi

...

Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın

Olacak mıydı fedâ hürsına üç kaltabanın?”¹⁵ (s.203)

Mehmet Akif, milliyetçilik dalgasıyla müthiş bir yangına sahne olan Balkanların yeterince sahiplenilmediği kanaatindedir. Açık bir ‘ağıt’ niteliğini taşıyan bu şiire derin bir hüznün egemen oluşu belki de bu nedenledir. Zira şiir, kavmiyetçilik düşüncesinin kaynaklık ettiği Arnavutluk’un kaybı karşısında şairin gerçek ruh dünyasını yansıtmaktadır. Akif’in “Batı’nın sakat anlayışı, Müslümanlara yapılan zulüm, bunun karşısında bütün İslam dünyasının birleşmesi gerektiği üzerinde ısrarla durduğu(nu)” (Okay, 2005: 234) belirten Orhan Okay, şairin gözyaşının karıştığını hissettiren bu metinde “hamaset şairi değil, âdeta Kerbelâ Mersiyesi yazan bir şair olarak” (Okay, 1998: 79) göründüğünü ifade eder.

Mehmet Akif, pek çok şiirinde Müslüman kavimler arasında yıpranmaya başlamış uhuvveti yeniden tesis etmeye çalıştığını hissettirir. Müslümanların dünyaya hâkim olma hedefine kendi içinde bölünerek değil, birlikteliği koruyarak ulaşılabileceğini vurgular. Yukarıdaki metinlerin dokusuna nüfuz eden mesaj da budur. Ancak pratikte arzu edilenin aksine yaşanan kötü gidişat, Mehmet Akif gibi dava adamlarını, İslâm âlimlerini derinden üzmüş ve tedbir aramaya sevk etmiştir. Bu durum, Akif’in düşünce dünyasında çözüm bekleyen en mühim gailelerden biri olarak yer alır. Müslüman unsurlar arasında cereyan eden ırkçılık ve kavmiyetçilik fikrini şiddetle eleştiren Akif, gittiği her yerde vaazlar vererek halkı bu konuda bilinçlendirmeye çalışır; duyarlı olmaya davet eder. Zira onun en büyük arzusu,

¹⁵ Bu mısradaki gene “kaltaban” sözcüğünün sözlükteki karşılığı: 1. Namussuz; 2. Şarlatan, yalancı, hileci” (*Türkçe Sözlük*, TDK, 2005).

Müslüman unsurlar arasında baş gösteren ihtilafa karşı ittifakı tesis etmektir. Nitekim şiirlerinde dikkat çeken unsurların başında cehaletten arındırılmış bir toplum yaratma gayreti gelmektedir. Keza pek çok şiirine ihtilafa karşı ittihad çağrısı egemendir. Örneğin "Süleymaniye Kürsüsünde" milli birlik ve bütünlüğü bozan gruplaşmalara, iç çekişmelere, sen-ben kavgasına, karşılıklı güven duygusundaki arızalara işaret ederken, "Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; / Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez" sözleriyle birlikten doğan sarsılmaz gücü över. Zira o, İslâm coğrafyasında kavmiyetçiliğin doğuracağı tehlikenin farkındadır ve bundan doğal olarak büyük endişe duymaktadır. *Sırat-ı Müstakîm*'de yayımlanan "Süleymaniye Kürsüsünde" başlıklı şiirinde "ayrılık hissi"nin ve "fikir-i kavmiyet" ilgisinin bir şeytanlık işi olduğunu söylemesi, onun ıstırabını besleyen bu endişenin ürünüdür:

*"Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikir-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir...
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!¹⁶
Sizi bir âile efradı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.
Siz bu dâvada iken yoksa, iyâzen-billâh,
Ecnebîler olacak sahibi mülkün nâgâh.
(...)
Bir değil mahvedilen devlet-i İslâmiyye...
Girdiler aynı siyasetle bütün makbereye,
Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez." (s.178-179).*

İslâmcılık fikri çerçevesinde ümmetçilik anlayışıyla bağlantılı olarak tezahür eden bu endişe, Akif'in şiirlerinden başka pek çok yazısında da yer alır. Balkan Savaşları sırasında *Sebilü'r-Reşad*'da yazdığı bir makalesinde geçen "Ey Cemaat-i Müslimîn! Allah için olsun geliniz, bu tefrikalara son veriniz." sözleri, Akif'in İslâm toplumlarının dağılma süreci karşısında duyduğu acıyı gösterir. Şiirlerinde Kavmiyetçilik fikrini şiddetle reddeden Akif, İslâm kardeşliğini ve dayanışma ruhunu, temel bir anlayış olarak telkin eder; her alanda olduğu gibi "İslâm birliği" konusunda da sorunun çözüm yolunu Kur'an'da arar. Zira o, bilgiyi doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak zamanın geniş imkânlarına, insanın anlama yetisine sunmayı kendi İslamcılık anlayışının bir özeti olarak değerlendirebilecek şu sözlerle tavsiye eder: "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı, / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı!" Akif, ayrıca "Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir" dediği Müslüman toplulukların ortak hususiyetlerini, kendi aralarında birlik ve beraberliği tesis etmeleri için yeterli bir sebep sayar. Ona göre "İttihad-ı İslâm" bilincini birlikte yaşama şuuru üzerine inşa edebilmiş bir toplumun aşamayacağı engel yoktur. Ancak bunun için evvela inanç dünyasını ifsat eden kavmiyetçilik fikrini (varsa) aşması gerekir. Kendisi Arnavut kökenli bir Müslüman olan Mehmet Akif, bu bağlamda sorunlu çevreleri, bilhassa Osmanlı tebaası Müslüman kavimleri, sorgular. Gerçek

¹⁶ Bu mısram ilk baskılardaki şekli: "Son siyasetse Türklük, o siyaset yürümez!"

üstünlüğün etnik kökeninde değil, Kur'anî bir hüküm olan 'takva'da aranması gerektiğini vurgulayan Akif, üstün ırk anlayışını fikri sabit hale getirenleri "kaltaban" olmakla suçlar ve peygamberin de onları tel'in ettiğini söyler:

*"Hani milliyetin İslâm idi... Kavmiyet ne!
Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
"Arnavutluk" ne demek? Var mı şeriatte yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab'ın Türke; Laz'ın Çerkes'e yahut Kürd'e
Acem'in Çinliye rüçhânu mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber
En büyük düşmanıdır Rûh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!"(s.205)*

1913'te yazılan bu mısralar, Mehmet Akif'in "İttihad-ı İslâm" düşüncesine ne kadar kuvvetle bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yalnızca bu manzumede değil, şiirleri kronolojik olarak incelendiğinde Akif'in Millî Mücadele yıllarına kadar kullandığı "millet" kavramıyla bütün dünya Müslümanlarını kastettiği, İslâm dünyasının siyasi birliği fikrine inandığı anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde İslâmcı ideolojinin başta gelen temsilcilerinden biri olan Mehmet Akif, gerek Birinci Dünya Savaşı'nda ve gerekse Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da sıkışıp kalan Müslüman halkların akıbetini dert edinir. Osmanlı'dan miras kalan bu son İslam coğrafyasının da işgalci güçler tarafından parçalanıp yok edilmesine karşı çıkan şair, yazdığı yeni şiirlerine İslam birliği fikrinin gerçekleşme imkânının kalmadığı yolundaki üzüntü ve karamsarlığı yansıtır. Rumeli ve Balkanlardaki Osmanlı topraklarının kaybedilmesinden sonra ülkenin içine düştüğü sefaletin, yokluk ve yoksulluk hâlinin şairin yaşadığı karamsarlıkta büyük payı vardır:

*"Ne felâket, ne rezaletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli!
...
Ümmetin hâline baktım ki yürekler yarası,
Ne bir ekmek yedirir iş ne ne de ekmek parası.
Kışla yok, daire yok, medrese yok, mektep yok;
Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorsan hep yok!" (s.163)*

Sanatına siyasi fikirlerini, sosyal düşüncelerini ve dinî görüşlerini yansıtmaktan çekinmeyen, kuvvete asla boyun eğmeyen Mehmet Akif'in baştan beri gerçekleşeceğinden hiç şüphe etmediği İslam birliği idealinde son zamanlarda kırılmalar yaşanır. Şairin bu konuda artık bir ümidin kalmadığını görmesi, bundan doğan ıstırabının ömrünün sonuna kadar artarak devam etmesine neden olur. Bu bağlamda Ahmet Hamdi Tanpınar, 1936'da son yirmi beş yılın şiirlerini değerlendirdiği bir yazısında Mehmet Akif'in sanatını övmekle birlikte onun vatan ve millet eksenli duyarlılığının, İslamcı/cemiyetçi dünya görüşünün kaynaklık ettiği ıstırabı hakkında da şunları söyler: "Hiçbir şairimiz onun kadar ilhamının ufkunu geniş tutmamış, onun kadar memleket hadiselerini yakından takip etmemiştir. Bunun gibi, onun kadar geniş kitle tarafından okunan şairimiz de yoktur. İnandığı bir dünyanın yavaş yavaş çökmekte olduğunu görmekten doğan ıstırabı zaman zaman sesini bütün bir ufkun aksi sedası yapmıştır." (Tanpınar, 1998: 386).

Mehmet Akif, Balkan Savaşları sırasında yazdığı şiirlerinde bilhassa *Fatih Kürsüsünde* ve *Hakkın Sesleri* adlı eserlerinde vatanın birliğini ve bütünlüğünü korumakta yetersiz kalmış toplumu “leş”, “meyit”, “yığın”, “yüreksiz”, “cenaze” ve “leş” gibi sıfat ve imajlarla zikreder. Çünkü o, bir toplumun başarısızlıkta önce kendisiyle hesaplaşması ve hatalarını görmesi gerektiğine inanır. Eserlerinde bu düşünceyi yansıtan pek çok şiire rastlanır. Nitekim Orhan Okay’a göre “Mehmet Akif’in en önemli özelliği otokritik davranış tarzıdır” Zira “*Safahat*, İslam dünyasının bir Müslüman şair tarafından yapılmış en ağır tenkitlerini ihtiva eder” (Okay: 2005: 234). Ancak Kurtuluş Savaşı, İstiklâl Harbi ya da Millî Mücadele olarak adlandırılan ve ülke bütünlüğünü korumak için girişilen çok cepheli siyasi ve askeri mücadele yıllarına (1919-1922) ait şiirlerinde söz konusu karamsarlığın dağıldığı, şairin yine vatan-millet kavramlarına her zamanki gibi güçlü hislerle bağlı olduğu görülür. Akif’in bu süreçte düşünce dünyasındaki “millet” kavramının giderek millî kimlik düzeyinde fikrî bir içerik kazanmaya başladığı söylenebilir. Bu bağlamda şairin Türk kavmine yönelik gelişen özel yakınlığı, işgalci devletlerin hedefindeki en büyük Müslüman gücün Türkler olmasıdır. Zira bu devletlerin hedefi, asırlar boyu yöneldiği her coğrafyada İslâm sancaktarlığını yapmış Türk milletini mevcut dönemde diğer Müslüman unsurlarla bağını kopararak yalnızlaştırmak ve tarih sahnesinden silmektir. “Osmanlı Devleti’ni tasfiye ile kalmayarak, Müslüman Türk yurdunu parçalamak niyetiyle” (Doğrul, 1984: 19) harekete geçen güçlere karşı Türk’ün yanında yer almak, Akif için hem dinî ve ahlâkî bir görev, hem de insanî bir vefa borcu olmuştur. Ancak Mehmet Akif’in “İslâm’ı dışlamayan (da olsa) bir milliyetçilik fikrine yaklaş(tığını) (Gökçek, 2006: 70) iddia etmek, gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Zira etnik milliyetçilik ile İslamî esaslar birbiriyle örtüşebilen kavramlar değildir. Bu yüzden birkaç şiirinde kullandığı “ırk” ifadesi dolayısıyla Akif’i ideolojik anlamda etnik bir milliyetçilik düşüncesiyle ilişkilendirmek, ona haksızlıktır. Zira Akif, kendisini mensubu hissettiği Türk kavminin olduğu kadar diğer Müslüman kavimlerin de dertleriyle dertlenmiş; ömrünün sonuna kadar ırkçılıktan uzak kalmak suretiyle ortak dava etrafında bütün Müslüman halklarla yakınlığını sürdürebilmiş yüksek seviyeli bir İslâm düşünürüdür.

Mehmet Akif’in şair duyarlılığını besleyen kuvvet, dinî emirlerin kendisinde uyandırdığı derin teessürden başka acılarının da kaynağı olan vatan ve millet sevgisidir. Hırvatların işgaline uğramış memleketi Arnavut coğrafyasının acı akıbeti, onun bu zeminde büyüyen elemnin asıl sebebidir. Akif’in “vatan” ve “millet” gibi iki mühim değere karşı hissettiği bağlılık duygusu, zor zamanlarda ondaki ümit kırıntılarının da bittiğini gösteren matem halini alır. Şair, bu hallerdeyken zirve yapan elemi paylaşacak birilerine muhtaç kaldığını, Balkan Savaşları sırasında yazdığı şiirlerine de yansıtır. Zira ortada gayrimüslimlerce çiğnenmiş İslâm diyarı, savaşların geride bıraktığı “yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezârı” kalmıştır. Bu manzaradan doğan elem, onun için bir yüreğin kaldırabileceği yük olmaktan çıkmıştır. Tarumar edilmiş mekânın matem havası, Akif’in çaresizliğini ve kalbinin dinmek bilmez ye’sini beslemektedir. Şairin iç dünyasını boğan bu manzaranın doğurduğu tufan, msralarına da aynı dehşet-engiz nitelikte yansır.¹⁷

Mehmet Akif, Şark dünyasının yetiştirdiği, yücelttiği fakat bazen anlamakta zorluk çektiği için yerden yere vurduğu biri olmak gibi bir talihsizliği yaşasa da gerçekte kendi istidadının hazırladığı bir avantajı da yaşamaktadır. Zira her çevreden insanın hedef tahtasında yer almasına rağmen (Bkz: Dipnot 4) yıkılmayan kudretli şahsiyetlerden biridir. İslâm âleminin parçalanmasına kayıtsız kalan yerli çevrelerle mücadelesi, şairi çok yormuştur. Zira onu hüznem

¹⁷ “Geçenler varsa İslâm’ın şu çiğnenmiş diyârından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezârından;
Yüreklere parçalar bir nevhâ dinler reh-güzârından.
Bu mâtem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
Hurûş etmekte, son ümîdinin son inkisârından?

...
Gîtme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye’simi kahreylileyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen matem ki!..” (s.197-198)

boğan en büyük sebeplerden biri de yalnızca kendi küçük maddî dünyasıyla meşgul basit insanların seviyesiz fikirleri ile toplumsal kurtuluşun önünde engel teşkil eden uygulamaları olmuştur. Ancak bütün engellere sözüyle ve sanatıyla karşı koyan Akif, kozmopolit bir cereyana kapılmış taklitçilerin, Batı hayranlığına sapmış modernistlerin, ırk unsurunu merkeze alarak nasyonalist bir temayülde çıkış yolunu arayan çevrelerin aksine İslâm dini çerçevesi içinde cehaletle ve kavmiyetçilikle mücadele ederek kurtuluşu Müslümanların birliğinde aramaktan vazgeçmemiştir.

Sonuç

Son yüzyılın önemli edebi şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Akif, çağdaş İslamcı düşünüşün öncülerindendir. Şiirlerinde toplumsal konuları işlemiş, düşüncelerini manzum hikâyede başarıyla uygulayabilmiş, sanatını memleketin apaçık görünen gerçeklerinden yola çıkarak inşa etmiş bir sanatkârdır. Zira Cumhuriyet döneminde dinî değerler, vatan ve millet kavramları, toplumsal problemler, bir fikir meselesi olarak en fazla onun şiirlerine konu olur. İkinci Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında çökme hâlini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması yolunda fikrî ve siyasî mücadelenin her aşamasında yer almıştır. O, asırlar boyu ortak vatanda kardeşçe yaşamasını bilmiş İslam ümmetinin parçalanma aşamasında kurtuluşuna çare olmak için gayret sarf etmiş idealist bir İslam düşünürüdür. Onun şiirlerinin, yalnız sağlığında değil, ölümünden sonra da toplumun geniş kesiminde büyük kabul görmesi ve kitlelerde aynı büyüklükte bir etki uyandırması, sanatçının siyasal İslâmî düşüncesinde ne derece sağlam bir öngörü sahibi olduğunu göstermektedir. Bunlar, onun kişiliğini ve düşüncesini biçimlendiren temel özelliklerdendir. Eserlerinde sözcülüğünü (özellikle manzum hikâyelerinde) en kutlu ahlâk telakkilerine, millî ve manevî değer yargılarına sahip, bilgi edinmeyi ayakta kalmanın bir şartı olarak gören kahramanlara teslim eden Akif, bu yolla okuyucuyu bilinçlendirmeyi esas almıştır. Çünkü onun sanatının merkezinde insan ve toplum vardır.

Mehmet Akif, siyasi ve iktisadi gelişmenin, toplumsal barışın ve İslam birliği düşüncesinin önünde en büyük engel olarak "cehalet"i görmektedir. Şiirlerinde bilimsel gerçekleri sunan ve toplumsal aydınlanma görevini üstlenen eğitim kurumlarının önemini sıkça vurgulaması da bu yüzdendir. Bu bağlamda Akif, ilim ehli ariflerin dostu, cahilane taassubun da düşmanıdır. Nitekim ona göre bölünmeye zemin hazırlayan ihtilafın yerine birliği tesis edecek ittifak anlayışının kazanılması ancak sağlıklı bir eğitimle mümkündür. Bu nedenle Akif, baştan beri ön plana çıkardığı "maarif" konusu ile "İslam kardeşliği" fikrini Millî Mücadele yıllarında da vaazlarının değişmez konusu haline getirir. İslam birliği ideolojisinin yılmaz savunucusu Akif, Müslümanların Allah'ın emirlerine sınıksız sarılıp aralarındaki kültürel ve etnik farklılıklardan dolayı ihtilafa düşmemeleri yolunda heyecanlı telkinlerde bulunur. Bu dönemde "Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye" azalığı ve "İrşat Komisyonu" üyeliği görevlerinde bulunan Akif, cami kürsülerinde ve ev meclislerindeki sohbetlerinde ırkçılık düşüncesini, kavmiyetçilik anlayışını ve bölücülük zihniyetini yasaklayan ayet ve hadislerle Müslüman unsurlar arasında uhuvveti yeniden tesis etmeye çalışır. İslâm topraklarında yaşanan trajedi karşısında Mehmet Akif'in düşünce dünyası nettir. İslâm'ı referans alan şairin, duygu değeri ve fikir seviyesi yüksek manzumelerinde genel olarak İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu şartlar ve genelde İslam ümmetinin çözüm bekleyen problemleri dert edinilmiştir. Zira onun manzumelerinde son yüz yılın ürettiği sosyal sistemlerde ve bu sistemlerin tesirinde biçimlenmiş toplumsal hayatta eksik olan hak ve adalet fikri işlenmiştir.

Mehmet Akif, eserlerinde İslâm ülkelerinin, bilhassa Anadolu Müslümanlarının dertlerini 'bir mesele' olarak ele almış ve buna ilişkin çözüm arayışını sürdürmüş az sayıdaki İslamcı/toplumcu sanatkârlardan biridir (Duymaz, 2013: 490). Bu bağlamda Akif'in, hayatı boyunca cehalete ve kavmiyetçi anlayışlara karşı mücadele etmiş gönüllü bir ilim ve irşat adamı; İslam coğrafyasını her türlü saldırı ve ihanete karşı savunmaya çalışan "Vatan ve İstiklâl Şairi" olduğunu söylemek, onun gerçek hakkını teslim etmek adına yerinde bir tespit olur.

KAYNAKÇA

- BÂKİLER, Yavuz Bülent (2006). "Mehmet Âkif Ersoy'da Çağdaş Türkiye İdeali", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, MEB Yay., Yıl:7, S.73, s.50-57.
- BOZOK, Hüsamettin (1940). "Ezeli Ziddiyet", *Yeni Adam*, S.287, s.6-12.
- CAN, Adem (2012). *Cumhuriyet Devri Şiir Poetikası (Dergâh'tan Büyük Doğu'ya)*, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- CELÂL, Metin (2012). *Mehmet Akif Ersoy-Yaşamı, Sanatı, Yapıtları*, İstanbul: Engin Yayınları.
- ÇELİK, Recep (1999). *Millî Mücadelede Din Adamları*, İstanbul: , Emre Yayıncılık.
- Develioğlu, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1984). "Mehmet Akif'in Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti, Seciye ve Hususiyetleri, Mütefekkirliği", *Safahat*, (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- DUYMAZ, Recep (2013). "İki Ruh Akrabası", *Boyun Eğmeyen Ateş'in Dili Muhammed İkbâl, Hece Özel Sayısı*, S.25, s.490-492.
- Ebu'l Al'a Mevdudi (1996). *Tefhimmu'l Ku'an*, C.5, Bsk: 2, İnsan Yay., İstanbul, s. 458-462.
- ERSOY, Mehmet Akif (1984). *Safahat*, (Tertip: Ömer Rıza Doğrul, Bsk:18), İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- GÖKÇEK, Fazıl ((2006). "Mehmet Akif'te Millet Kavramı", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Yıl:7, S.73, s.69-74.
- GÜNEŞ, Mehmet (2011). "Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri", *Türkbilgi*, S.21, s.183-206.
- KAPLAN, Ramazan (2005). "Necip Fazıl'ın Şiirinde "Varlık"ın Metafizik Dünyası (1922-1939)", *Düşünce, Tarih ve Bir Coğrafya Tasarımı Olarak Büyük Doğu ve Necip Fazıl Kısakürek - Hece Özel Sayısı*, Yıl: 9, S. 97, s. 198-209.
- KARAKOÇ, Sezai (1968). *Mehmet Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KUNTAY, Mithat Cemal (2009). *Mehmet Akif Hayatı- Seciyesi-Sanatı*, İstanbul: Timaş Basımevi.
- OKAY, Orhan (1998). *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKAY, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- SADRİ ERTEM (2012). *Fikir ve Sanat*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- SÜLEYMAN NAZİF (1924). *Mehmet Akif*, İstanbul: Amidi Matbaası (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, 1994, İstanbul: İz Yayıncılık).
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1936). "Son 25 Senenin Mısraları", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz: Zeynep Kerman, Bsk 5, 1998, İstanbul: Dergâh Yayınları).
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1985). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TUNCER, Hüseyin (1994). *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Bsk:10, Ankara.
- TÜRKEL-KÜYEL, Mübahat (1990). "Mehmet Akif ve Kişilik", *Millî Kültür*, S. 79, s. 40-41.
- VARLIK (1939). "Mehmet Akif Münakaşası", C.7, S. 134, s.78.